

Σκέψεις για την πράξη και την ψυχοποίηση

Φώτης Μπόμπος

Μάιος 2016

«Εν αρχή ην η πράξη», καταλήγει ο Φρόυντ στο έργο του *Totem et tabou*, (1913). Παρομοιάζει τα παιδιά με τους πρωτόγονους ανθρώπους, όπου και στις δυο περιπτώσεις απουσιάζει η διαφοροποίηση ανάμεσα στις διαδικασίες της σκέψης και της πράξης. Η ψυχική τους πραγματικότητα συμπίπτει με την πραγματικότητα που δημιουργούν με τις πράξεις τους (factual reality). Οι πρωτόγονοι πράττουν ό,τι όλες οι ενδείξεις καταδεικνύουν, ότι είχαν την πρόθεση να πράξουν. Η σκέψη τους, χωρίς αναστολές, περνά μέσα από την πράξη. Στους νευρωτικούς, αφενός, με έναν ανάλογο τρόπο, η πλήρης διαφοροποίηση ανάμεσα στο πράττειν και το σκέπτεσθαι απουσιάζει, αφετέρου, αλλά αντιστρόφως, κυριαρχούν οι αναστολές ως προς την πράξη, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα η σκέψη να υποκαθιστά την πράξη. Το ποσοτικό μέγεθος των αναστολών της πράξης, που υποκαθίστανται από τις πολύπλοκες διαδικασίες της σκέψης, διαφοροποιεί την περισσότερο από την λιγότερο νευρωτική ψυχική οργάνωση. Δυο χρόνια νωρίτερα, το 1911, ο Φρόυντ στο κείμενο, *Οι δυο αρχές της ψυχικής λειτουργίας*, (*Les deux principes du fonctionnement mental*) υποστηρίζει, ότι όταν αυτό καθίσταται αναγκαίο, η συγκράτηση της πράξης, μέσω της αναβολής της, μας δίνει την δυνατότητα στην ανάπτυξη των διαδικασιών της σκέψης, οι οποίες επενδύουν τις αναπαραστάσεις της ιδέας. Η σκέψη αποτελεί ουσιαστικά ένα πειραματικό, υποθετικό είδος πράξης, η οποία συνοδεύεται από μικρότερη ποσότητα και λιγότερη δαπάνη επενδύσεων.

Στο ίδιο έργο, *Totem et tabou*, ο Φρόυντ αναφέρεται στις «δαμονιακές δυνάμεις», που οδηγούν στην απαγόρευση του αγγίγματος

και στον τρόπο που προκαλεί η επαφή με το αντικείμενο-ταμπού, το οποίο στη συνέχεια αποκτά τις ιδιότητες του ιερού και του βρώμικου. Ορίζει δε το ταμπού ως εξής: «Η έννοια ταμπού βασίζεται στην απαγόρευση μιας πράξης, της οποίας διατηρείται μια ισχυρή τάση (ροπή) στο ασυνείδητο: Να μη σκοτώσεις το τοτεμικό ζώο και να αποφύγεις τις σεξουαλικές σχέσεις με τα μέλη του αντίθετου φύλου της τοτεμικής φυλής».... Και αντιστρόφως, «κάθε πρόσωπο-ταμπού κατέχει την ιδιότητα να ανακινήσει αυτές τις απαγορευμένες επιθυμίες και να ξαναζωντανέψει μίαν αμφιθυμική σύγκρουση στο υποκείμενο». Συχνά, οι μη-νευρωτικοί, λεγόμενοι και δύσκολοι ασθενείς, μας δίνουν ενδείξεις ότι μας αποδίδουν την αξία ενός ταμπού εντός της ψυχικής τους πραγματικότητας: είτε υπό την μορφή των επιθετικών και ερωτικών περασμάτων στην πράξη, που καταδεικνύουν την δράση μιας μαζικής μεταβίβασης, είτε υπό την μορφή του τρόμου της μεταβίβασης, που καταδεικνύει την ισχυρή αποφυγή του σχετίζεσθαι με τον αναλυτή.

Η δράση και το αποτέλεσμα της, η πράξη, τόσο στο σωματικό, όσο και στο ψυχικό επίπεδο, τοποθετούνται στα θεμέλια της ζωής και της ψυχοσωματικής οικονομίας. Διαπερνούν την ψυχοσωματική ενότητα, ξεκινώντας από το βιολογικό σώμα, λαμβάνοντας την μορφή της ενορμητικής-αναπαραστατικής λειτουργικότητας στο ψυχικό επίπεδο και καταλήγουν σε κινητική πράξη, συμπεριφορά στη σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα. Στο ψυχικό επίπεδο, η ενόρμηση, έννοια κλειδί, περιγράφει την οικονομική και δυναμική διάσταση μιας δράσης, η οποία στοχεύει στην επένδυση, που συνιστά την πράξη κατοχής του αντικείμενου. Υπό σχετικά φυσιολογικές συνθήκες η ενόρμηση και το αντικείμενο της είναι στενά συνδεδεμένα και αδιαχώριστα.

Το πέρασμα στην πράξη (*La mise en acte*), που είναι η προταθείσα μετάφραση από τους Laplanche και Pontalis για τον φροϋδικό όρο *agieren*, προέρχεται από την «κλινική της μεταβίβασης». Η ίδια η ουσία της μεταβίβασης είναι ένα συνεχές πέρασμα στην πράξη των ασυνείδητων φαντασιώσεων και επιθυμιών, τις οποίες ο αναλυόμενος βιώνει με το έντονο συναίσθημα της επικαιρότητας. Το πέρασμα στην πράξη συνιστά την ενεστώσα εκδήλωση των ασυνείδητων κινήσεων και, κατά συνέπεια, αποτελεί ένα υποκατάστατο που αντιτίθεται στις διαδικασίες της ανάμνησης.

Ο J-L. Donnet υπογραμμίζει, ότι η δράση, υπό την μορφή του περάσματος στην πράξη, αναδεικνύει μια χαμηλής αξίας ψυχοποίηση, και υποδηλώνει τα αναπαραστατικά ελλείμματα, το ψυχικό τραύμα. Αποτελεί κάτι το «ά-τοπο», εφόσον δεν αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα του προσώπου του αναλυτή και του αναλυτικού τόπου. Όμως, και εδώ είναι η κλινική αξία του περάσματος στην πράξη, υπαγορεύει εξίσου μιαν εναλλακτική λύση για την ανάδυση της τραυματικής κατάστασης και την επεξεργασία της.

Η σωματική και η ψυχική δραστηριότητα αναφέρονται σε δυο πολύ διαφορετικά επίπεδα.

Η σωματική κίνηση (*motricité*), αναφέρεται στο βιολογικό σώμα και προέρχεται από αυτό, το οποίο ταυτοχρόνως συνιστά και την πηγή της ενόρμησης. Θέτει σε κίνηση το μυϊκό σύστημα, μέσω του ελέγχου των κινητικών νευρώνων, προκαλώντας μιαν εμπρόθετη σύσπαση του μυϊκού ιστού. Στην σωματική δραστηριότητα (*motilité*) οφείλουμε την αντίληψη και σε μεγάλο βαθμό την συνείδηση των κινήσεων μας.

Αντιθέτως η ψυχική δραστηριότητα αναφέρεται σε μια ενέργεια, η οποία προέρχεται από το Αυτό που είναι ανοιχτό στο σώμα, επενδύει τις ασυνείδητες αναπαραστάσεις και βρίσκεται στη βάση κάθε ψυχικής λειτουργίας.

Σε έναν από τους ορισμούς του τραύματος, στο κείμενό του “*Sketches for the ‘Preliminary communication’ of 1893*”, ο Freud λέει ότι: «όταν το νευρικό σύστημα έχει δυσκολία να απελευθερωθεί από κάθε εντύπωση, διαμέσου της συνειρμικής σκέψης ή της κινητικής αντίδρασης, τότε αυτή η εντύπωση γίνεται ψυχικό τραύμα». Αναφερόμενος στον χρόνο του τραύματος, υπογραμμίζει ότι το υποκείμενο βιώνει μίαν αντιληπτική εμπειρία ως ψυχικό τραύμα, όταν αντιμετωπίζει εμπόδια-αναστολές και προς τις δυο κατευθύνσεις: τόσο προς την κατεύθυνση της συνειρμικής σκέψης (ψυχική δραστηριότητα) όσο και προς την κατεύθυνση της κινητικής αντίδρασης (σωματική κινητικότητα). Η αδυναμία του υποκειμένου για δράση (υπό την ευρεία έννοια του φροϋδικού *agieren*) συνιστά τον κοινό παρονομαστή, στον οποίο οφείλεται το ψυχικό τραύμα. Από αυτήν την άποψη, το πέρασμα στην πράξη, η κινητική αντίδραση αποτελεί μίαν εναλλακτική λύση, εφόσον η ψυχική δραστηριότητα είναι φραγμένη εξαιτίας του τραύματος.

Σε αντίθεση με τις συνθήκες που προκαλούν το ψυχικό τραύμα, το πρότυπο της εμπειρίας της ικανοποίησης, σύμφωνα με τον Freud, οργανώνεται από ένα σύνολο αναγκαίων διαδικασιών, το οποίο προσφέρει η μητέρα στο υποκείμενο. Ονομάζει αυτό το σύνολο *ειδική δράση (action spécifique)*, αναδεικνύοντας το ψυχικό νόημα για το βρέφος που λαμβάνει η μητρική πράξη, η οποία προέρχεται από τις δικές της ψυχικές ικανότητες για *ονειροπόληση (rêverie)*. Αντιθέτως, η κλινική εικόνα της «ηρεμούσας μητέρας» (*mère calmante*), συνιστά μίαν τραυματογόνο συνθήκη, όπως εύστοχα και με σαφήνεια έχει περιγράψει ο M. Fain. Η «ηρεμούσα μητέρα» έχοντας ως σκοπό την δική της ηρεμία, μέσω της ηρεμίας του βρέφους, χρησιμοποιεί το «λίκνισμα» για να διεγείρει το βρέφος μέχρι εξαντλήσεως του. Πρόκειται για την χρηστική

επίτευξη μιας ηρεμίας από την εμπειρία της εξάντλησης και όχι της ευχαρίστησης.

Η αναπαράσταση, ως μια συμβολική ψυχική υπόσταση, προϋποθέτει μια πρώτη μετατροπή των αντιληπτικών εντυπώσεων, μια πρωτογενή συμβολική διαδικασία. Ο πρωτογενής συμβολισμός δεν αφορά στο λόγο, αλλά στο ίδιο το σώμα και τοποθετείται στις απαρχές της οργάνωσης του Εγώ. Είναι μια διαδικασία κατά την οποία τα αισθητηριο-αντιληπτικά σωματικά και μνημονικά ίχνη μετατρέπονται και οργανώνονται σε αναπαραστάσεις πράγματος στο ασυνείδητο. Απαραίτητη προϋπόθεση για την πρωτογενή συμβολοποιητική διαδικασία είναι η δράση του πρωτογενούς αντικειμένου. Με έναν ωραίο, συμβολικό τρόπο ο Green περιγράφει την ψυχή, ως μια σχέση δύο σωμάτων, όταν το ένα απουσιάζει.

Ο δευτερογενής συμβολισμός αφορά στη σύνδεση αναπαράστασης πράγματος-αναπαράστασης λέξης, μια λειτουργία συνδέσεων που πραγματοποιείται στο προσυνειδητό. Η κλασική ψυχανάλυση αποτελεί το παράδειγμα μιας τέτοιας εργασίας, εφόσον οι ασυνείδητες αναπαραστάσεις είναι οργανωμένες και λίγο ως πολύ διαθέσιμες. Η αναλυτική διάταξη και ερμηνεία αποσκοπεί αφενός, στην ανάδυση των ασυνείδητων αναπαραστάσεων και αφετέρου στην, μέσω του λόγου, συνειδητοποίηση του ασυνείδητου νοήματος. Όπως είχε ήδη διατυπώσει ο Ferenczi, κάθε συνειδητή ή/και ασυνείδητη αναπαράσταση είναι το σύμβολο μια σωματικής αίσθησης, μιας σωματικής λειτουργίας, ενός μέρους του σώματος.

Στην περίπτωση των πρώιμων τραυμάτων, των ελλειμμάτων του πρωτογενούς συμβολισμού απαιτείται μια διαφορετική αναλυτική εργασία από το παράδειγμα της κλασικής ανάλυσης. Μια ψυχική εργασία, που θα επιχειρεί από τις πράξεις του αναλυόμενου, μέσω

πιθανών κατασκευών, να δώσει απάντηση στο επιτακτικό αίτημα για αναπαραστάσεις, το οποίο εκδηλώνεται μέσω του καταναγκασμού επανάληψης μιας τραυματικής κατάστασης. Για το αίτημα της αναπαραστατικότητας έχει αναφερθεί η Μ. Αϊζενστάιν το 2010.

Ο C. Smadja υποστηρίζει ότι η ελλείπουσα αναπαράσταση, αυτή η οποία θα μπορούσε να επιτρέψει την σύνδεση-αγκίστρωμα της ενόρμησης, υποκαθίσταται από την παρουσία του σωματικού συμπτώματος. Αντιστοίχως, ο σωματικός πόνος είναι το υποκατάστατο του απόντος ψυχικού πόνου και το πάσχον σώμα αναλαμβάνει να εκφράσει το απόν ψυχικό αντικείμενο. Σε ότι αφορά εν γένει στη σημασία της αντίληψης του σωματικού πόνου, αντίληψη που συμβάλλει στην ναρκισσιστική οργάνωση των επενδύσεων, ο Freud (1923) λέει: «ο πόνος παίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία και στον τρόπο με τον οποίο αποκτούμε μια νέα γνώση των οργάνων μας κατά την διάρκεια μιας επώδυνης ασθένειας και αυτός συνιστά, ίσως, το μοντέλο σύμφωνα με το οποίο δημιουργείται γενικώς η ιδέα για το σώμα μας.» Υπό αυτή την έννοια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι με την παρουσία του σωματικού συμπτώματος, ένα νέο αντικείμενο αναδύεται, το οποίο, μέσω των επώδυνων ερεθισμάτων που εκπέμπει, υποχρεώνει το ψυχικό όργανο να το αντιληφθεί, να το επενδύσει και κατ' αυτό τον τρόπο να ενισχύσει τις ναρκισσιστικές επενδύσεις του σωματικού Εγώ.

Οι κλινικές παρατηρήσεις μας έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι, πολύ συχνά, της εκδήλωσης σωματικού συμπτώματος προηγείται η απώλεια ενός ιδιαίτερα επενδεδυμένου εξωτερικού αντικειμένου. Η απώλεια του αντικειμένου δεν αντισταθμίζεται από την εργασία του πένθους, στις περιπτώσεις ψυχοσωματικών οργάνωσεων που χαρακτηρίζονται από την ελλειμματική παρουσία και διαθεσιμότητα των αναπαραστάσεων αντικειμένου.

Φαίνεται σαν η απώλεια του εξωτερικού αντικειμένου, στην περίπτωση της σωματοποίησης, να έχει ως επίπτωση την πρόκληση σοβαρών αλλοιώσεων στο επίπεδο των βιολογικών λειτουργιών. Φαίνεται ως εάν η αισθητηριακή αντίληψη της αλλαγής της εξωτερικής πραγματικότητας να επιφέρει αλλαγές κατ' ευθείαν στις σωματικές λειτουργίες, χωρίς τη δυναμική και δημιουργική συμβολή του ψυχικού οργάνου, το οποίο παρακάμπτεται. Πρόκειται για ένα αληθινό ψυχικό «βραχυκύκλωμα», όπως το έχει ονομάσει ο A. Green. Ίσως, πρόκειται για την ίδια κλινική παρατήρηση, που οδήγησε τον P. Marty να διατυπώσει : «το ασυνείδητο προσλαμβάνει, αλλά δεν εκπέμπει».

Και το ερώτημα που αναδύεται είναι, ποιά ήταν η ποιότητα και η αξία του αντικειμένου πριν την απώλειά του, για την ψυχοσωματική οικονομία του υποκειμένου;

Ενδεχομένως, μια διατύπωση του Freud (1923), την οποία οι Botella είχαν επισημάνει σε παλαιότερο κείμενό τους, μπορεί να είναι χρήσιμη στο ερώτημά μας: «Η αντίληψη παίζει για το Εγώ τον ρόλο, τον οποίο η ενόρμηση παίζει στο Αυτό. Το Εγώ αναπαριστά αυτό που ονομάζουμε λογική και ορθή κρίση, σε αντίθεση με το Αυτό που έχει ως περιεχόμενο τα πάθη» (La perception joue pour le moi le rôle qui, dans le ça, échoit à la pulsion. Le moi représente ce qu'on peut nommer raison et bon sens, par opposition au ça qui a pour contenu les passions). Προφανώς, ο Freud αναφέρεται στο συνειδητό μέρος του Εγώ, εφόσον περιλαμβάνει τη λογική και την ορθή κρίση και το αντιπαραθέτει με το πλέον ασυνείδητο μέρος του Εγώ, το οποίο διατηρεί τις ρίζες του, βυθισμένες στο Αυτό, που περιέχει τα πάθη. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Freud αποδίδει στην αντίληψη τον ρόλο του ενεργειακού τροφοδότη για το Εγώ και, διαμέσου του Εγώ, για τον ψυχισμό στο σύνολό του. Οι κλινικές παρατηρήσεις για την καθοριστική σημασία της αντίληψης (πιο ειδικά της όρασης) στους λεγόμενους ψυχοσωματικούς ασθενείς,

μπορούν να στηρίζουν την υπόθεση, ότι το αντικείμενο της αντίληψης μπορεί να λειτουργήσει ως ενεργειακός τροφοδότης, απαραίτητος για ένα Εγώ, διχοτομημένο και αποκομμένο από τις ασυνείδητες ενορμητικές ρίζες του στο Αυτό. Η υπερεπένδυση, διαμέσου της αντιληπτικής οδού, του εξωτερικού αντικειμένου ενδέχεται να υποκαθιστά, σε κάποιο βαθμό, το ελλείπον εσωτερικό αντικείμενο της αναπαραστατικής οδού.

Ο P. Marty και η Ψυχοσωματική Σχολή του Παρισιού, προσδίδοντας στην εργασία του αναλυτή με τους ψυχοσωματικούς ασθενείς την ποιότητα της μητρικής διαχείρισης (*gérance maternelle*), προτείνουν την διάταξη πρόσωπο με πρόσωπο, αντί για το ντιβάνι-πολυθρόνα. Με αυτή τη διάταξη, αφενός διευκολύνεται η αντιληπτική παρουσία του αντικειμένου-αναλυτή και αφετέρου, η σωματική κινητικότητα του καθισμένου στην απέναντι πολυθρόνα ασθενούς, καθίσταται εξίσου ορατή από τον αναλυτή. Η σωματική κινητικότητα και τα ποικίλα περάσματα στην πράξη τμημάτων του σώματος, απευθύνονται στον αναλυτή και εκδηλώνουν ό,τι δεν είναι συμβολοποιημένο και δεν μπορεί να εκφρασθεί λεκτικά.

Στην ίδια γραμμή σκέψης, η Laurence Kahn στην ομιλία της, το 2013, στο Συνέδριο της ΕΨΟ (EPF), με τον τίτλο: *Το όριο και το πέρασμα, (La limite et le passage)* αποδίδει βαρύνουσα σημασία στα ιδιαίτερα, προσωπικά χαρακτηριστικά του θεραπευόμενου, τα οποία εμφανίζει από τις πρώτες συνεδρίες: τις λέξεις και τις αισθήσεις που αυτές προκαλούν, τα συναισθήματα και τις χειρονομίες, τις εναλλαγές του τόνου της φωνής, του ρυθμού, τις εναλλαγές της αναπνοής και των δύο συμμετεχόντων. Πρόκειται για έμπρακτες εκδηλώσεις της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης. Η Kahn υπογραμμίζει, ότι η μεταβίβαση δεν λέει, μόνο πράττει. Δεν διατυπώνει, πραγματοποιεί. Η πράξη μετριάζεται μόνο στο βαθμό, που η ίδια η πράξη περνά μέσα από το λόγο.

(Το κλινικό υλικό που παρουσιάστηκε κατά την ομιλία στο συνέδριο, για λόγους απορρήτου, αφαιρείται από την ανάρτηση στην ιστοσελίδα της ΕΨΣΕ.)

Από τις σωματικές αισθήσεις του αναλυτή, περνάμε σε έναν λόγο που μπορεί να μεταφοροποιεί, να συμβολοποιεί τα διάσπαρτα ίχνη της τραυματικής εμπειρίας, οι οποίες είναι πηγή μιας συνεχούς διέγερσης. Διεγερμένες και διεγείρουσες εστίες, ενός συμπυκνωμένου παρόντος και παρελθόντος χρόνου απαιτούν ένα λόγο, που να εκφράσει μια μητέρα, που δεν ήταν εκεί όταν έπρεπε να είναι, όπως αναφέρει ο Winnicott.

Το μυϊκό είναι το σύστημα του σώματος, μέσω του οποίου ένα μέρος της ενόρμησης του θανάτου εκτρέπεται προς τον επενδεδυμένο, από την ενόρμηση της ζωής, εξωτερικό κόσμο, με σκοπό να ασκήσει μια δράση, να τον τροποποιήσει. Η ίδια η πράξη είναι δηλωτική της σχετικής απόμειξης των δυο ενορμήσεων, όπου η ενόρμηση του θανάτου τίθεται στην υπηρεσία της ενόρμησης της ζωής. Εντός της ψυχαναλυτικής σχέσης, η πράξη της μεταβίβασης μπορεί να αποκτήσει την αξία επίτευξης ενός σκοπού, ο οποίος είναι η εσωτερική τροποποίηση του αντικειμένου-αναλυτή. Μια εσωτερική ψυχική τροποποίηση, την οποία ο αναλυτής εγκαλείται να ζήσει διαμέσου της αντιμεταβίβασής του και να την αναλύσει.

Μιλώντας για την εργασία του αναλυτή, ως την εργασία της μητρικής διαχείρισης (*gérance maternelle*), μιας μητέρας τροφού, αυτομάτως έχουμε στο μυαλό μας ένα βρέφος, ένα νεογνό, σύμφωνα με την παροιμιώδη διατύπωση του Winnicott: «Ένα βρέφος δεν υπάρχει... Πάντα βρισκόμαστε μπροστά στην παρουσία του ζεύγους τροφός-θηλάζον νεογνό».

Το νεογνό μπορεί να εκφρασθεί με άτακτες μυϊκές κινήσεις, οι οποίες οργανώνονται προσανατολιζόμενες προς το στήθος και στη συνέχεια προς το πρόσωπο της μητέρας. Αυτές οι κινήσεις αναζητούν

ένα αντικείμενο, τη μητέρα. Αναζητούν να βρουν στήριξη σε αυτήν που θα παίξει τον ρόλο της ενορμητικής μείξης διαμέσου του ψυχισμού της, ο οποίος παίρνει σάρκα από τη στάση της, τις πράξεις και τα λόγια της. Από αυτή την άποψη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα περάσματα στην πράξη του ασθενούς αναζητούν ένα αντικείμενο με σκοπό την μείξη των ενορμήσεων. Μήπως τα περάσματα στη πράξη του αναλυόμενου, που λαμβάνουν χώρα μπροστά στον αναλυτή αναπαριστούν ένα ψυχικά φτωχό σενάριο, εξαιτίας μιας ελλειμματικής μητρικής λειτουργίας; Διαμέσου αυτών των πράξεων, μήπως ο αναλυόμενος γίνεται το πρόσωπο που αναζητά τον συγγραφέα, αυτόν που με τη συμπεριφορά υ και τα λόγια του θα μπορέσει να ξαναγράψει και να εμπλουτίσει το ψυχικό του σενάριο; Και μήπως, μέσα από την διεργασία της αντιμεταβίβασης, θα μπορέσουμε να ανοίξουμε διόδους σε ό,τι φαινομενικά εκδηλώνεται ως α-νόητο;